

ابعاد تربیتی فعالیت‌های فوق برنامه مدارس مبتنی بر سیره امام رضا (ع)

حبیب الله تقی پور سهل آبادی^۱ عفت عباسی^۲ مرجان کیان^۳ محمدعلی رضایی کرمانی نسب پور^۴

^۱ دانشجوی دکترای، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه خوارزمی تهران، ایران نویسنده مسئول. habibollahtaghipour@yahoo.com

^۲ استادیار، گروه مطالعات برنامه درسی، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران: effatabbasi@gmail.com

^۳ استادیار، گروه مطالعات برنامه درسی، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران: m.kian44@yahoo.com

^۴ دانشیار علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات و معارف اسلامی، دانشگاه فردوسی، مشهد، ایران: rezai@um.ac.ir

نویسنده مسئول: habibollahtaghipour@yahoo.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۳/۰۸ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۳/۲۵

چکیده

مسئله اساسی پژوهش حاضر از نقد روش‌های سنتی متکی بر منفعل بودن دانش آموزان نشأت گرفته و لذا برای مقابله با ضعف مذکور، با عنایت به سیره تربیتی امام رضا (ع) به شناسایی ابعاد تربیتی مناسب با توجه ظرفیت فعالیت‌های فوق برنامه در مدارس کوشش شده است. چرا که ایده پژوهش حاضر با تمرکز بر مسئله بهره‌مندی از مفاهیم بلند تربیتی معصوم (ع) به ویژه سودمندی اندیشه‌های تربیتی امام رضا (ع) در امر تربیت فرزندان ایجاد شده است. در این مطالعه از روش پژوهش تحلیل مضمون (تم) استفاده شد. مشارکت کنندگان در پژوهش از جامعه پژوهش (شامل پژوهشگران و اساتید دانشگاهی خبره در حوزه آموزش و پرورش و همچنین اساتید حوزه علمیه متخصص در مبنای سیره رضوی) به صورت هدفمند و به شیوه گلوله برفی به تعداد ۱۷ نفر انتخاب شدند. از خبرگان مذکور مصاحبه نیمه ساختارمند انجام گرفت. در مرحله اول جهت کدگذاری مضامین و مفاهیم از متن به متخصصان حوزه رجوع شد و در مرحله دوم جهت تأیید کدهای انتخابی متناسب با فعالیت‌های فوق برنامه مدارس از نظرات متخصصان دانشگاهی استفاده شد. طبق یافته‌های پژوهش پنج بعد تربیتی منطبق با سیره تربیتی امام رضا (ع) برای فعالیت‌های فوق برنامه مدارس شناسایی و ارائه شد: خودسازی، توانایی تصمیم‌گیری و حل مسأله، روابط اجتماعی، رشد شخصیتی، ارتباطات بین فردی. در چارچوب ابعاد مذکور، از طریق مطالعه سیره آن حضرت می‌توان تعالیم مربوط به اخلاق فردی، اجتماعی و مهارت‌های زندگی را در فعالیت‌های فوق برنامه مدارس مورد توجه قرار داد. با عنایت به این که هدف تربیت از نظر امام رضا (ع) رشد تمام ابعاد وجودی انسان است و توجه به تمامی ابعاد درونی و محیطی فرد اعم از جامعه و خانواده و فرزندان را شامل می‌شود، لازم است توجه و عنایت برنامه ریزان و مسئولین آموزش و پرورش برای بهره‌برداری از مفاهیم و اندیشه تربیتی امام رضا (ع) در ساختار فعالیت‌های فوق برنامه مدارس، بیشتر شود و ساختاری برای فعالیت‌های فوق برنامه مدارس با نظر اساتید و خبرگان تهیه گردد که در آن ابعاد تربیتی بر مبنای سیره رضوی (ع) لحاظ شود.

کلیدواژه: روش تربیتی رضوی، روش تحلیل مضمون، فعالیت‌های فوق برنامه درسی، مضامین تربیتی

مقدمه

مشاهده ناهنجاریهای رفتاری و عدم توجه به مقررات، ارزش‌ها و انضباط اجتماعی و بی‌توجهی به حقوق شهروندان در بین برخی از جوانان، مواردی است که می‌توان آنها را به نوعی خلأ در نظام تعلیم و تربیت مرتبط دانست؛ به گونه‌ای که تردید ما را نسبت به تأثیرگذاری آموزش‌های ارائه شده در زمینه موضوعات اجتماعی افزایش می‌دهد.

با عنایت به مسئله یاد شده، در اینجا این پرسش به ذهن خطور می‌کند که در سطح مدارس کشور چقدر عموم آموزش‌ها بر پایه روش‌های سنتی متکی بر فعال بودن معلم و منفعل بودن دانش آموزان طراحی و اجرا می‌شود و برعکس چقدر به ظرفیت فعالیت‌های فوق برنامه در مدارس توجه جدی شده است. لذا با نگاه مثبت به ظرفیت‌های فعالیت‌های فوق برنامه در مدارس می‌توان گفت که یکی از راه‌های برون رفت از چالش‌ها و ناهنجاری‌های اجتماعی، در درازمدت، طراحی و اجرای مناسب فعالیت‌های فوق برنامه در مدارس است.

یکی از وظایف روشن و بدیهی آموزش و پرورش آماده کردن نسل جدید برای جامعه فردا است و انتظار عمومی از آموزش و پرورش این است که دانش آموزانی تربیت کند که در جامعه درست زندگی کنند. ایران یک کشور اسلامی است و در شرایط عصر حاضر، جامعه اسلامی برای رشد و

بالندگی خود، می‌تواند در مدارس از سیره تربیتی معصوم (ع) برای تربیت افراد بهره‌برداری کند. در این راستا برای جامعه اسلامی ایران حائز اهمیت است که با عنایت ویژه به مضامین و ویژگی‌های روش تربیتی امام رضا علیه السلام از آن بعنوان الگو و مبنا در جهت رفع چالش‌های تربیتی موجود بهره‌مند شود. چرا که در تایید این ادعا، یکی از اهداف تربیتی امام رضا (ع) در تعلیم و تربیت، توجه دادن مسلمانان به اخلاق، آداب اجتماعی، تقوای الهی و رشد تربیت دینی است (تاجور و پورطهماسبی، ۱۳۹۴).

بر مبنای آنچه بیان شد، در نظام‌های تعلیم و تربیت می‌توان بهره‌مندی از سیره تربیتی امام رضا (ع) را به عنوان پشتوانه و سرمایه معنوی و الهی، مغتنم شمرد و با معیار قرار دادن آن در آموزش و تربیت دانش‌آموزان گام‌های ارزشمند و موثری برداشت. در این میان رسالت نظام آموزش و پرورش در ترویج تعلیم و تربیت اسلامی حائز اهمیت است؛ و لذا در این راستا با ارائه و اجرای فعالیت‌های فوق برنامه بر مبنای مضامین و ویژگی‌های روش تربیتی امام رضا (ع) می‌توان در جهت رفع برخی ناسامانی‌های یادگیری قدم‌های موثری برداشت و به امر نهادینه سازی مقررات در بین جامعه دانش‌آموزان کمک نمود. به طوری که از طریق فعالیت‌های فوق برنامه در مدارس زمینه یادگیری نظم و مقررات اجتماعی، ارزش‌ها و انضباط اجتماعی در بین جامعه دانش‌آموزان ایجاد کرد.

تعریف فعالیت‌های فوق برنامه مدارس

درباره مفهوم فعالیت‌های فوق برنامه مدارس صاحب‌نظران دیدگاه‌های مختلفی ارائه کرده‌اند. در بسیاری از نظام‌های آموزشی، غیر از برنامه‌های آموزش رسمی، فعالیت‌های غیر رسمی و فوق برنامه اصطلاحاتی هستند که از طریق آن‌ها می‌توان به جبران کاستی‌های برنامه آموزش رسمی اقدام کرد. فعالیت‌های فوق برنامه می‌تواند در ابعاد تسهیل رشد اجتماعی دانش‌آموزان، ترویج ارزش‌های اخلاقی، تقویت روحیه نظم‌پذیری کمک‌کننده باشد. همچنین شرکت دانش‌آموزان در فعالیت‌های فوق برنامه در مدرسه موجب دلبستگی و تعهد بیشتر دانش‌آموزان به مدرسه و افزایش تجربیات دانش‌آموزان و منجر به خلاقیت، اصلاح رفتار و تعالی شخصیت و رشد اجتماعی دانش‌آموزان می‌شود (نوروزی مصیر و رحمانی، ۱۳۹۵: ۱۴۷). لذا در تعریف فعالیت‌های فوق برنامه می‌توان این فعالیت‌ها را مجموعه تلاش‌هایی دانست که از ناحیه کودکان و نوجوانان با هدایت و برنامه‌ریزی و نظارت مربیان صورت می‌گیرد تا استعدادهای فردی که در نهاد آنان پنهان است، آشکار و بر توانمندی آنان افزوده شود؛ از سوی دیگر با کسب مهارت‌های زندگی در زندگی اجتماعی جامعه آماده می‌شود تا آنان بتوانند ضمن ادامه حیات، برای خود و دیگران مفید باشند و تاثیر مثبتی در زندگی فردی و جمعی بگذارند. این فعالیت‌ها را می‌توان با مولفه‌هایی چون برگزاری اردو و سفر علمی، جلسات مباحثه و مناظره، مطالعه و تحقیق گروهی، عبادت، سخنرانی، ایفای نقش معرفی کرد (غلامزاده و جابری، ۱۳۹۶: ۵۱۵).

تاریخچه مطالعه و بحث پیرامون بهره‌مندی از سیره تربیتی ائمه معصوم (ع) در امر تربیت فرزندان:

مطالعه پژوهش‌های مرتبط در خصوص استفاده از مفاهیم بلند تربیتی معصوم (ع) در امر تربیت، برای غنا و جهت‌گیری منطقی پژوهش سودمند است. این پژوهش‌ها هرچند اندک اما از منظرهای متنوعی صورت گرفته است. برای نمونه میرزامحمدی، جهانی جوانمردی، نوروزی (۱۳۹۶) و نیز قمقماقی، میدانی و رشوند آوه (۱۳۹۴) با مطالعه و بازشناسی آموزه‌های تربیتی امام رضا (ع) چنین نتیجه گرفته‌اند که هدف تربیت از نظر امام رضا (ع) و نیز سیره پیامبر اسلام، رشد تمام ابعاد وجودی انسان است. همچنین طبق یافته‌های مطالعه دهقان سرخ‌آبادی و کرامتی (۱۳۹۶) که به بررسی روش‌های آموزشی در سیره رضوی پرداخته است، پنج روش تدریس شامل آموزش انفرادی، بحث گروهی، پرسش و پاسخ، مناظره و عبرت‌آموزی بر اساس سیره رضوی معرفی شده است. علاوه بر این‌ها در پژوهش محمدی پویا و همکاران (۱۳۹۴) محتوای نهج‌البلاغه در زمینه آموزش و پرورش بررسی شده و مولفه‌های مختلف اعتقادی و عبادی، اجتماعی و سیاسی، تربیت زیستی و ظاهری، زیبایی‌شناختی و هنری، اقتصادی و حرفه‌ای و علمی و فناوری بخش‌بندی شده است و در پژوهش مسعودیان و بهشتی (۱۳۹۱) اهداف و اصول و روش‌های تربیت سیاسی بر مبنای نهج‌البلاغه مورد مطالعه قرار گرفته است. در پژوهش رضوی دوست، موسوی، حسومی و شایانفر (۱۳۹۴) بایسته‌های اخلاقی زندگی خانوادگی از منظر امام رضا (ع) شامل تربیت فرزندان، تامین معیشت خانواده، نقش مدیریتی در خانواده، رفتار مناسب نسبت به میهمانان و ... مطالعه شده است. همچنین پژوهش

صمدی، دوایی و اقبالیان (۱۳۹۱) با عنوان بررسی روش‌های تربیت اخلاقی در سیره پیامبر(ص) و اهل بیت(ع) و پژوهش نجفی، قربانی، نصرتی هشی، شاهی (۱۳۹۳) که به بررسی روش‌های تربیت اخلاقی در سیره رضوی پرداخته‌اند، چهار عنوان کلی برای روش‌های تربیت اخلاقی مطرح شده است: ۱. روش‌های زمینه‌ساز: پرهیز از معاشرت با صاحبان رذایل، ایجاد فضای اخلاقی در جامعه، محبت و احسان، جذب و آراستگی. ۲. روش‌های آگاهی و بصیرت اخلاقی: الف. روش‌های آشنا کردن متری با آموزه‌های اخلاقی: آموزش اصول و معیارهای اخلاقی، تبیین موانع رفتارهای اخلاقی و راه‌های غلبه بر آن، بیان عواقب و پیامدهای رفتارهای اخلاقی و ضد اخلاقی، بیان داستان‌های اخلاقی. ب. روش‌های پرورش تفکر اخلاقی: تشویق به تفکر در مسائل اخلاقی، تشویق به تفکر قبل از اقدام به عمل، بحث و گفت‌وگو در مسائل اخلاقی. ۳. روش‌های پرورش گرایش‌ها و عادات مطلوب: میل و رغبت در برابر خوف و ترس، تحریک انگیزه‌های ایمانی، ارائه الگو، توصیه به تحمیل رفتارهای پسندیده بر نفس، امر به فضیلت‌ها و نهی از رذیلت‌ها، نظارت و مراقبت. ۴. روش‌های اصلاح رذایل: شناخت روحیه متری، اغماض و چشم‌پوشی و برخورد قاطع. پژوهشی متمایز از پژوهش‌های مذکور توسط رضوی دوست و همکاران (۱۳۹۴) به بایسته‌های اخلاقی زندگی خانوادگی از منظر امام رضا(ع) پرداخته است. در مطالعه مذکور به طور کلی به مواردی چون تربیت فرزندان، تامین معیشت خانواده، نقش مدیریتی در خانواده، رفتار مناسب نسبت به مهمانان توجه شده است.

با اتکا به نتایج مطالعات مذکور و بر مبنای آنچه پیشتر در مقوله فعالیت‌های فوق برنامه مدارس بیان شد و از آنجایی که این قبیل برنامه‌ها ویژگی‌ها و آثار مثبتی در جذب دانش‌آموزان و گرایش آن‌ها به سمت تربیت دارد، ضرورت بهره‌گیری از منابع اسلامی و زندگی و سنت عملی معصومین (ع) به ویژه سیره تربیتی امام رضا (ع) از طریق این فعالیت‌ها به روشنی درک می‌شود. لذا می‌توان با طراحی علمی برخی آموزش‌ها در برنامه‌های تربیتی مدارس که دارای جذابیت است و با مشارکت دانش‌آموزان اجرا می‌گردد سیره تربیتی و زندگی شخصی امام رضا(ع) را در زمینه‌های به دانش‌آموزان معرفی نمود. به طوری که از طریق مطالعه سیره آن حضرت تعلیم مربوط به اخلاق فردی، اجتماعی و مهارت‌های زندگی از جمله مهارت تفکر، مهارت سخن گفتن، مهارت انتقاد و ... را در فعالیت‌های فوق برنامه مدارس مورد توجه قرار داد. چرا که آموزش معارف اسلامی نه تنها به معنای انتقال مطالب برنامه درسی آموزش و پرورش اسلامی است، بلکه در واقع برای ایجاد شخصیت خوب دانش‌آموزان، و تمرین مهارت‌های ارائه شده در کلاس درس است. لذا معتنم است بر مبنای اجرای فعالیت‌های فوق برنامه مدارس، از مضامین و ویژگی‌های روش تربیتی امام رضا (ع) و سیره ی ارزشمند آن حضرت- که از سرمایه معنوی و الهی برخوردار است - در جهت تربیت دانش‌آموزان، بهره بگیریم. از اینرو مناسب است با عنایت به این پشتوانه معنوی، در خصوص چگونگی تلفیق مضامین روش تربیتی رضوی با ویژگی‌ها، شرایط و اصول حاکم بر فوق برنامه‌های تربیتی مدارس در نظام آموزش و پرورش امروز، استنتاج لازم صورت بگیرد. بر اساس مسائل مطرح شده، هدف از این پژوهش تحلیل ابعاد فعالیت‌های فوق برنامه مدارس مبتنی بر سیره و روش تربیتی امام رضا (ع) است.

با عنایت به قابلیت‌های فعالیت‌های فوق برنامه در مدارس و انتظارات تربیتی که در مدارس از فعالیت‌های فوق برنامه است، در این پژوهش سعی شد این انتظارات با مراجعه به متن احادیث و روایات امام رضا ع بررسی شده و ارتباط آنها را با ساختار فعالیت‌های فوق برنامه در ابعاد تربیتی برآمده از متون با برنامه‌های مختلف تربیتی در مدرسه تطبیق داده شود. لذا بر مبنای نظرات خبرگان (دانشگاه و حوزه) ابعاد، مضامین مرتبط و سرفصل برنامه‌ها تعیین شد تا متولیان و مجریان برنامه‌های تربیتی ضمن مراجعه به آن، پشتوانه ارزشمندی برای فعالیت‌های فوق برنامه خود در مدارس داشته باشند.

روش پژوهش

این مطالعه به صورت کیفی با استفاده از روش تحلیل مضمون (تم) به منظور شناسایی، تحلیل و گزارش مضامین موجود در داده‌ها انجام شد و بر همین مبنای به طور ویژه در این پژوهش از این روش فرایندی برای تحلیل داده‌های متنی بهره گرفته شد. چرا که در این روش داده‌های پراکنده و متنوع را به داده‌هایی غنی و تفصیلی تبدیل می‌کند (براون و کلارک^۱، ۲۰۰۶). لذا برای دستیابی به هدف پژوهش جهت بررسی و تحلیل ابعاد تربیتی فعالیت‌های فوق برنامه مدارس مبتنی بر سیره و روش تربیتی امام رضا (ع)، مضامین روش تربیتی رضوی از طریق محتوای کتب و منابع

مربوط به سیره و روش تربیتی امام معصوم (ع) استخراج گردید و با توجه به ویژگی‌ها، شرایط و اصول حاکم بر فوق برنامه‌های تربیتی مدارس مورد بررسی قرار گرفت.

مشارکت کنندگان در پژوهش از جامعه پژوهش (شامل پژوهشگران و اساتید دانشگاهی خبره در حوزه آموزش و پرورش و همچنین اساتید حوزه علمیه متخصص در مبنای سیره رضوی) به صورت هدفمند و به شیوه گلوله برفی به تعداد ۱۷ نفر انتخاب شدند (۱۱ نفر از پژوهشگران و اساتید دانشگاهی و ۶ نفر از اساتید حوزه علمیه).

برای جمع آوری اطلاعات از مصاحبه نیمه ساختاریافته بهره گرفته شد، به این دلیل که در این روش علاوه بر امکان تبادل نظرها، می‌توان بحث درباره موضوع را در دست یابی به اهداف پژوهش هدایت کرد. بر این اساس ابتدا از طریق مصاحبه با ۶ تن از خبرگان و اساتید حوزه علمیه در مرحله نخست کدهای استخراج شده از منابع سیره رضوی دسته بندی شدند و در مرحله بعد با هدف پاسخ به اعتبارسنجی کدها و موارد شناسایی شده از منابع سیره رضوی از نظر تایید کدهای انتخابی متناسب با فعالیت‌های فوق برنامه مدارس، بر اساس نظرات ۱۱ تن از خبرگان و اساتید دانشگاه نسبت به شناسایی سرفصل فعالیت‌های فوق برنامه مدارس مبتنی بر سیره رضوی اقدام شد. لازم به ذکر است در این راستا، قبل از مصاحبه با اساتید حوزه و دانشگاه منابعی از جمله عیون اخبار الرضا، فقه‌الرضا، مسندالامام‌الرضا، بحار الانوار، الحیاه، اصول کافی، منتهی‌الآمال، میزان‌الحکمه، وسایل‌الشیعه، مجالس صدوق، حکمت‌های رضوی، تحف‌العقول، فروع کافی، الحجج، الحدیث، مستدرک‌الوسائل، کامل‌الزیارات، المحاسن، مکارم‌الاخلاق، تهذیب‌الاحکام، الارشاد به طور دقیق توسط محقق مورد بررسی قرار گرفت و کدهای مربوطه استخراج گردید.

در فرایند اعتبار بخشی داده‌ها اقدامات زیر مورد توجه قرار گرفت:

برای افزایش قابلیت اعتماد یافته‌های پژوهش، پیش‌نویس مصاحبه شامل شیوه شروع مصاحبه، ورود به بحث و سیر پرسش‌ها تدوین شد و در طول مصاحبه‌ها راهنمای پژوهشگر در مصاحبه بود تا پراکنده‌گویی و نوسان زیاد در مصاحبه‌ها اتفاق نیفتد. از سوی دیگر، با مشخص نمودن محورهای اصلی مصاحبه و آزاد بودن پژوهشگر برای طرح پرسش‌های خود در هر محور، روایی پژوهش نیز حفظ شد. مستقل بودن پژوهشگر نسبت به موضوع پژوهش و حذف تعصب و پیش فرض‌های غیر لازم، مهم‌ترین عنصر پایایی در پژوهش‌های کیفی است (دانایی فرد و مظفری، ۱۳۷۷). علاوه بر این، در این مطالعه امکان مرور تطبیقی داده‌های به دست آمده از منابع مختلف فراهم گردید که این امر به بهبود اعتمادپذیری داده‌ها کمک کرد. همچنین استفاده از نظرات ۱۷ تن به اعتبار کدها و موارد استخراج شده از منابع سیره رضوی افزود.

یافته‌ها

در این بخش، ابتدا یافته‌های نظری در قالب کدها و مضامین تربیتی از منابع استخراج شد. این کدها، در مرحله اول خام بوده و در مراحل بعدی به طور دقیق بررسی و تحلیل شدند و موارد تکراری حذف شد. در بخش مصاحبه با خبرگان به منظور پاسخ به اعتبارسنجی کدها و موارد شناسایی شده از منابع سیره رضوی و همچنین تایید کدهای انتخابی متناسب با فعالیت‌های فوق برنامه مدارس، بر اساس نظرات ۱۱ تن از خبرگان و اساتید دانشگاه نسبت به شناسایی سرفصل فعالیت‌های فوق برنامه مدارس مبتنی بر سیره رضوی اقدام شد. به این ترتیب که ابتدا ابعاد و مضامین تربیتی رضوی و بر مبنای آن سرفصل‌ها و روش اجرا برای بهره‌برداری در فوق برنامه مدارس ارائه شد:

۱- بعد خودسازی

بعد تربیتی «خودسازی» از طریق ارتباط میان معانی و مضامین تربیتی سیره رضوی شامل پیوند با اهل بیت (ابن بابویه، ۱۳۹۲: ۵۶۵)، خویش‌داری و افزایش ظرفیت شخصی (عطاردی قوچانی، ۱۳۹۱: ۱۴۹)، روحیه جهادی (علی بن موسی، ۱۴۰۶ ق: ۳۸۰)، ایجاد روحیه امر به معروف و نهی از منکر (عطاردی قوچانی، ۱۳۹۱: ۳۸۲)، محاسبه نفس (مجلسی، ۱۳۸۹: ۳۵۲) طبق نظر خبرگان تلخیص و ارائه گردید. با لحاظ نمودن بعد تربیتی

«خودسازی» در فعالیت‌های برنامه تربیتی مدارس، سرفصل‌های مبتنی بر سیره رضوی برای بخشی از فعالیت‌های برنامه تربیتی مدارس به ترتیب زیر ارائه شد:

- آشنایی با سیره و زندگی ائمه
- خواندن ادعیه و زیارت ائمه
- آشنایی با روش‌های خویشتن‌داری
- پرورش روحیه حریت و آزادگی
- ترغیب به تعهد
- شناخت جهاد اکبر
- پرورش جهاد اکبر در دوران جوانی
- شناخت شرایط امر به معروف و نهی از منکر
- شناخت روش‌های امر به معروف و نهی از منکر
- آشنایی با برکات امر به معروف و نهی از منکر
- آشنایی با اهمیت محاسبه نفس در خودسازی
- آشنایی با روش‌های محاسبه نفس

۲. بعد تربیتی توانایی تصمیم‌گیری و حل مساله

بعد تربیتی «توانایی تصمیم‌گیری و حل مسئله» از طریق ارتباط میان معانی و مضامین تربیتی سیره رضوی شامل گزینش خردمندان (مجلسی، ۱۳۸۹: ۳۴ و حکیمی، ۱۳۸۰: ۵۵۸)، توسل به اهل بیت (ع) در تصمیم‌گیری‌ها (عطاردی قوچانی، ۱۳۹۱: ۲۳۵)، دعا و نیایش در هنگام حل مسائل و تصمیم‌گیری (کلینی، ۱۳۹۲: ۴۶۹ و عطاردی قوچانی، ۱۳۹۱: ۴۰)، ریزبینی و توجه بالا (قمی، ۱۳۹۰: ۲۶۳ و ۲۶۴) طبق نظر خبرگان تلخیص و ارائه گردید. با لحاظ نمودن بعد تربیتی «توانایی تصمیم‌گیری و حل مساله» در فعالیت‌های برنامه تربیتی مدارس ۷ سرفصل مبتنی بر سیره رضوی برای بخشی از فعالیت‌های برنامه تربیتی مدارس ارائه شد:

- آشنایی با شاخص‌های گزینش خردمندان
- اهمیت توسل به اهل بیت در تصمیم‌گیری‌ها
- آشنایی با شیوه‌های توسل به اهل بیت در تصمیم‌گیری‌ها
- اهمیت دعا و نیایش در حل مسائل
- شیوه‌های دعا و نیایش در حل مسائل
- شناخت ابعاد ریزبینی در حل مسائل
- شیوه‌های بررسی و تحلیل در حل مسائل

۳. بعد رشد روابط اجتماعی

بعد تربیتی «رشد روابط اجتماعی» طبق نظر خبرگان از طریق ارتباط میان معانی و مضامین تربیتی سیره رضوی شامل قدردانی و تشکر از خوبی دیگران (عطاردی قوچانی، ۱۳۹۱: ۲۹۹)، دوست‌یابی (علی بن موسی، ۱۴۰۶ ق. : ۳۳۸ و ابن شعبه حرانی، ۱۳۹۳: ۴۴۲)، روحیه انتقادپذیری (عطاردی قوچانی، ۱۳۹۱: ۴۵۶)، هم‌زبانی و هم‌اندیشی (ابن بابویه، ۱۳۹۲: ۲۵۲)، دوری از خودستایی و غرور (ابن بابویه، ۱۳۹۲: ۸۴)، دوستی و محبت با مردم (عطاردی قوچانی، ۱۳۹۱: ۲۸۵)، مشورت دادن و مشورت گرفتن (عطاردی قوچانی، ۱۳۹۱: ۲۸۶)، پرهیز از خصومت و دشمنی با دیگران (حر عاملی، ۱۳۸۶: ۸۲)، گوش فرادادن به دیگران (محمدی ری‌شهری، ۱۳۹۵: ۹۴) تلخیص و ارائه گردید که با لحاظ نمودن بعد تربیتی «رشد روابط اجتماعی» در فعالیت‌های برنامه تربیتی مدارس، ۱۸ سرفصل مبتنی بر سیره رضوی برای بخشی از فعالیت‌های برنامه تربیتی مدارس ارائه شد:

- اهمیت تشکر از خوبی هم‌دیگر
- آموزش تشکر از هم‌دیگر به صورت عملی
- اهمیت صلۀ رحم
- چگونگی صلۀ رحم طبق روش تربیتی رضوی
- اهمیت پیدا کردن و نگاه داشتن دوست
- روش‌های دوست‌یابی و نگهداری صحیح دوست
- آشنایی با روش انتقادپذیری
- روش‌های ایجاد روحیه انتقادپذیری
- اهمیت هم‌زبانی و هم‌اندیشی با هم‌دیگر
- روش‌های هم‌زبانی و هم‌اندیشی با هم‌دیگر
- شناخت ابعاد و حوزه‌های فروتنی در لایه‌های مختلف اجتماع
- اهمیت و چگونگی دوستی و محبت با مردم
- اهمیت و چگونگی مشورت دادن
- اهمیت و چگونگی مشورت گرفتن
- اهمیت کارگروهی
- ضوابط و شرایط کار گروهی در سیره رضوی
- شناخت اهمیت و روش‌های دوری از دشمنی با دیگران
- اهمیت ارتباط موثر و گوش فرادادن به دیگران

۴. بعد رشد شخصیتی

بعد تربیتی «رشد شخصیتی» طبق نظر خبرگان از طریق ارتباط میان معانی و مضامین تربیتی سیره رضوی شامل: مدیریت اندوه و شادی (عطاردی قوچانی، ۱۳۹۱: ۸۱ و ۲۶۰)، کرامت و بخشش (عطاردی قوچانی، ۱۳۹۱: ۲۹۹)، استقلال و اثرنپذیرفتن از فشارهای اجتماعی (عطاردی قوچانی، ۱۳۹۱: ۴۵۶)، صبر و بردباری (عطاردی قوچانی، ۱۳۹۱: ۲۷۳ و ۲۵۸)، رفتار هوشمندانه با بدخواهان (محدثی، ۱۳۹۶: ۵۳)، مدیریت یاس و ناامیدی و امیدواری (ابن بابویه، ۱۳۹۲: ۶۵۵ و ۶۵۶)، حفظ آبروی دیگران (مفید، ۱۳۷۲: ۲۵۵)، مدیریت خشم (صدرالدین شیرازی، ۱۳۹۴: ۳۱۴ و ۵۰۰)، ساده‌زیستی (ابن بابویه، ۱۳۹۲: ۱۹۲)، رعایت آداب غذا خوردن (برقی، ۱۳۷۴: ۲۰۰)، مهربانی و عطوفت (عطاردی قوچانی، ۱۳۹۱: ۴۵) و مدیریت زمان (عطاردی قوچانی، ۱۳۹۱: ۸۴) تلخیص و ارائه گردید.

با لحاظ نمودن بعد تربیتی «رشد شخصیتی» در فعالیت‌های برنامه تربیتی مدارس، ۱۷ سرفصل مبتنی بر سیره رضوی برای بخشی از فعالیت‌های برنامه تربیتی مدارس ارائه شد:

- آشنایی با چگونگی مدیریت اندوه و شادی در سیره رضوی
- اهمیت کرامت در زندگی دنیوی و اخروی
- اصول کرامت و بخشندگی در ابعاد زندگی
- اهمیت و فواید استقلال یافتن
- شرایط و رویکردهای استقلال یافتن
- اهمیت و فواید صبر
- شرایط ایجاد و رشد صبر و بردباری
- چگونگی شناخت بدخواهان و رفتار با آنها
- روش‌های مدیریت یاس و ناامیدی
- ایجاد و تقویت روحیه امیدواری و انگیزه
- اهمیت حفظ آبرو
- شیوه‌ها و اصول حفظ آبرو در سیره رضوی
- روش‌های کنترل خشم
- اصول ساده‌زیستی در سیره رضوی
- یادگیری آداب غذا خوردن از سیره رضوی
- شیوه مهربانی و عطوفت با افراد مختلف
- شیوه مدیریت زمان به سبک رضوی

همچنین مطابق با یافته‌ها، جهت اجرای فعالیت‌های فوق برنامه در مدارس، متناسب با سرفصل‌های یاد شده روش‌هایی برای اجرا پیشنهاد گردید، نظیر: برگزاری مراسم دعا؛ سفر به اماکن زیارتی؛ آموزش توسط اساتید؛ مباحثه و تحقیق گروهی دانش‌آموزان؛ پخش فیلم و مستند؛ برگزاری مراسم معنوی؛ سفر فرهنگی و اردوهای سیاحتی گروهی؛ برگزاری برنامه‌های رقابتی و اجرای مسابقه؛ حضور و شرکت در مراسم عبادی و سیاسی؛ اجرای عملی آموزش داده‌شده و ...

بحث و نتیجه‌گیری

همان‌طور که پیشتر در مقدمه بیان شد، در این پژوهش هدف این بود که با بهره‌گیری از متن احادیث و روایات و سیره امام رضا (ع) فعالیت فوق برنامه در مدارس در قالب سرفصل‌های مشخص برای متولیان تربیتی و مجریان فوق برنامه مدارس تهیه شود.

از آنجایی که برای یافته‌های این مطالعه پیشینه مرتبط کمی وجود داشت، شاید بتوان گفت که یافته‌های پژوهش حاضر در نوع خود نوین است و اطلاعات مفیدی را برای پژوهش‌های بعدی معرفی می‌کند. طبق یافته‌های پژوهش حاضر، با بهره‌برداری از زندگی و اندیشه‌های تربیتی امام رضا (ع) و دیگر ائمه معصوم، ابعاد زندگی اجتماعی دانش‌آموزان (از جمله تربیت مسئولیت‌پذیری، صداقت، وفای به عهد، و ...) مطابق با سیره تربیتی آن حضرت در سرفصل‌های فوق برنامه مدارس مورد توجه قرار می‌گیرد. در این خصوص بین پژوهش حاضر و پژوهش مسعودیان و بهشتی (۱۳۹۱) که به بررسی اهداف و اصول و روش‌های تربیت سیاسی بر مبنای نهج‌البلاغه پرداخته است، تا حدودی همخوانی وجود دارد. همچنین در پژوهش محمدی پویا و همکاران (۱۳۹۴) نیز که به بررسی محتوای نهج‌البلاغه در زمینه آموزش و پرورش پرداختند و مولفه‌های مختلف اعتقادی و عبادی، اجتماعی و سیاسی، تربیت زیستی و ظاهری، زیبایی‌شناختی و هنری، اقتصادی و حرفه‌ای و علمی و فناوری را بخش‌بندی نمودند، یافته‌های مطالعه حاضر نیز با توجه به همخوانی یافته‌ها به شکلی دیگر این موارد را در سرفصل‌های فوق برنامه مدارس پیشنهاد داده است. همچنین در پژوهش نیرو (۱۳۹۵) که با هدف بررسی پدیدارشناسی دانش‌آموزان زائر حرم مطهر حضرت امام رضا (ع) انجام یافته است می‌توان طبق یافته‌های آن، همسویی قابل ملاحظه‌ای با پژوهش حاضر مشاهده کرد طبق یافته‌های پژوهش مذکور برنامه تربیتی سفر زیارتی منجر به تغییراتی در سه زمینه رفتاری (فردی، جمعی)، معنوی، روحی - روانی می‌شود.

در بخشی دیگر از یافته‌های پژوهش حاضر به تربیت اخلاقی و ویژگی‌های اخلاقی همچون محبت و احسان و پیامدهای اخلاق پسندیده و نیز تشویق افراد به تفکر در مسائل مربوط به اخلاق شده است و طبق نظر خبرگان در سرفصل‌های فعالیت‌های فوق برنامه جایگاه ویژه‌ای دارد. همچنین از یافته‌های این تحقیق استخراج مولفه‌های اخلاقی زندگی امام رضا (ع) بود که به جنبه‌های مختلف از جمله تربیت فرزند، مدیریت خانواده، رفتار مناسب با دیگران و ... که در سرفصل‌های فعالیت‌های فوق برنامه مدارس به آنها توجه شده است و از این نظر با پژوهش رضوی دوست و همکاران (۱۳۹۴) همخوانی دارد. چرا که آنها نیز در مطالعه خود به بررسی بایسته‌های اخلاقی زندگی خانوادگی از منظر امام رضا (ع) شامل تربیت فرزندان، تامین معیشت خانواده، نقش مدیریتی در خانواده، رفتار مناسب نسبت به میهمانان و ... پرداختند. این یافته‌ها با پژوهش نجفی و همکاران (۱۳۹۳) که به بررسی روش‌های تربیت اخلاقی در سیره رضوی پرداخته‌اند همخوانی زیادی دارد. چرا که آنان در پژوهش خود روش‌هایی را مطرح کردند که با یافته‌های تحقیق حاضر همسو است. پژوهش صمدی و همکاران (۱۳۹۱) نیز تحت عنوان بررسی روش‌های تربیت اخلاقی در سیره پیامبر (ص) و اهل بیت (ع) در همین راستا انجام شده است.

موارد فوق و یافته‌های پژوهش‌های دیگر موید این یافته پژوهش حاضر است که رشد ابعاد وجودی انسان از منظر سیره تربیتی امام رضا (ع) اعم از فردی و اجتماعی در قالب فعالیت‌های فوق برنامه قابل دست‌یابی است. این یافته با مطالعه میرزامحمدی و همکاران (۱۳۹۶) و نیز پژوهش قمقانی و همکاران (۱۳۹۴) همخوانی دارد، چرا که آنها نیز با بررسی و بازشناسی آموزه‌های تربیتی امام رضا (ع) چنین نتیجه گرفته‌اند که هدف تربیت از نظر امام رضا (ع) و نیز سیره پیامبر اسلام رشد تمام ابعاد وجودی انسان است و توجه به تمامی ابعاد درونی و محیطی فرد اعم از جامعه و خانواده و فرزندان را شامل می‌شود.

یکی دیگر از یافته‌های مطالعه حاضر، در بخش روش اجرا برای سرفصل‌های فوق برنامه مدارس به بحث گروهی، مناظره و بحث علمی و برگزاری اردو توجه شده است که از این جهت با مطالعه دهقان‌سرخ‌آبادی و کرامتی (۱۳۹۶)، که به بررسی روش‌های آموزشی در سیره رضوی پرداخته بودند،

همخوانی دارد. به این دلیل که در بخشی از یافته‌های پژوهش آنها به پنج روش تدریس شامل: آموزش انفرادی، بحث گروهی، پرسش و پاسخ، مناظره و عبرت آموزی بر اساس سیره رضوی پرداخته شده است.

در جمع‌بندی از آنچه بیان شد، مطالعات فوق هرکدام به شکلی متنوع و متمایز با دیگری به شیوه‌های تربیتی در سیره و روش تربیتی ائمه معصوم و از جمله اندیشه‌های تربیتی امام رضا (ع) پرداخته‌اند. بنابراین در مقابله یافته‌های پژوهش حاضر با برخی مطالعاتی که اشاره شد، همخوانی و همسویی یافته‌ها با مطالعات مذکور می‌تواند پشتوانه علمی برای اعتبار یافته‌های پژوهش حاضر باشد و از این نظر توجه و عنایت برنامه ریزان و مسئولین آموزش و پرورش را برای بهره‌برداری از پیشنهاد ارائه شده در ساختار فعالیت‌های فوق برنامه مدارس، فراهم نماید.

در واقع از طریق یافته‌های این پژوهش در خصوص تلفیق مضامین روش تربیتی رضوی با ویژگی‌های فعالیت‌های فوق برنامه مدارس و نحوه استفاده از آن در بخشی از اجرای فعالیت‌های فوق برنامه مدارس با استفاده از نظرات متخصصان بررسی‌های لازم صورت گرفت به نحوی که امکان استفاده از مضامین روش تربیتی امام رضا (ع) را برای فعالیت‌های فوق برنامه مدارس، در فرایند تربیت دانش‌آموزان میسر می‌سازد. به این ترتیب ت؛ به‌گونه‌ای که از هر بعد تربیتی، مضامین و ویژگی‌های روش تربیتی امام رضا (ع) - که از سرمایه معنوی و الهی برخوردار است - در جهت تربیت دانش‌آموزان، بهره گرفته شود. لذا از این جهت پیشنهاد می‌شود در نظام تعلیم و تربیت از طریق تلفیق مضامین روش تربیتی رضوی با ویژگی‌های فعالیت‌های فوق برنامه مدارس، در بخشی از اجرای فعالیت‌های فوق برنامه مدارس امکان استفاده از مضامین روش تربیتی امام رضا (ع) در فرایند تربیت دانش‌آموزان در چارچوب فعالیت‌های فوق برنامه، اقدامات لازم صورت پذیرد.

منابع و ماخذ

- ابن بابویه، محمد بن علی. (۱۳۹۲). *عیون اخبار الرضا (ع)*. ج ۱ و ۲. ترجمه و شرح آقا نجفی اصفهانی. قم: نبوغ. چاپ دوم.
- ابن شعبه حرانی، ابومحمد. (۱۳۹۳). *تحف العقول*. ترجمه صادق حسن زاده. قم: آل علی (ع).
- برقی، احمد بن محمد. (۱۳۷۴). *المحاسن. تحقیق مهدی الرجائی*. قم: المجمع العالمی لاهل البیت (ع)
- تاجور، آذر؛ پورطهماسبی، الهام. (۱۳۹۴). «اهداف و روش‌های تعلیم و تربیت در سیره امام رضا (ع)». *همایش علمی - پژوهشی تعلیم و تربیت در فرهنگ رضوی*. از مجموعه برنامه‌های سیزدهمین جشنواره بین‌المللی امام رضا (ع). دانشگاه فرهنگیان خراسان رضوی (پردیس شهید بهشتی مشهد).
- حر عاملی، محمد بن حسن. (۱۳۸۶). *وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه*. مصحح عبدالرحیم ربانی شیرازی. تهران: اسلامیه.
- حکیمی، محمد رضا. (۱۳۸۰). *الحیاه*. ترجمه احمد آرام. ج اول. تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی. چاپ چهارم.
- دهقان سرخ آبادی، سیده محدثه؛ کرامتی، انسی. (۱۳۹۶). «روش‌های آموزشی در سیره رضوی و دلالت‌های آن برای تربیت عقلانی در دانشگاه فرهنگیان». *فرهنگ رضوی*. ۵ (۱۷). صص: ۳۵-۵۸.
- رضوی دوست، غلامرضا؛ موسوی، سید محمدحسین؛ حسومی، ولی اله؛ شایانفر، جواد. (۱۳۹۴). «بایستگی‌های اخلاقی زیست‌خانوادگی از منظر امام رضا (ع)». *نشریه اخلاق زیستی*. دوره ۵، شماره ۱۵. صص: ۴۱-۷۰.
- صدرالدین شیرازی، محمد بن ابراهیم. (۱۳۹۴). *الحجه*. تهران: برگ سبز.
- صمدی، معصومه؛ دوایی، مهدی؛ اقبالیان، طاهره. (۱۳۹۱). «مبانی، اصول و روش‌های تربیت اخلاقی در سیره پیامبر (ص) و اهل بیت (ع)». *مجله پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی*. سال بیستم. دوره جدید. شماره ۱۶. صص: ۳۷-۶۴.

- عطاردی قوچانی، عزیزاله. (۱۳۹۱). *مسندالامام الرضا (ع)*. ج ۱ و ۲. تهران: عطارد.
- علی بن موسی (ع). (۱۴۰۶ ق.). *الفقه المنسوب الی الامام الرضا (ع)*. قم: مؤتمرالعالمی للامام الرضا (ع).
- غلامزاده، مهین؛ جاری، علی. (۱۳۹۶). «بررسی تاثیر فعالیتهای فوق برنامه بر ایجاد مهارتهای شهروندی دانش‌آموزان مدارس خاص شهر میناب». *مجموعه مقالات همایش ملی آموزش ابتدایی*. تهران: وزارت آموزش و پرورش. صص: ۵۱۳-۵۳۵.
- قمقما، مریم؛ میدانی، محمد؛ رشوند آوه، اشرف. (۱۳۹۴). «ویژگی‌های الگوی تربیتی در سیره رضوی». ارائه شده در *اولین کنفرانس بین‌المللی علوم انسانی با رویکرد بومی - اسلامی و با تاکید بر پژوهش‌های نوین*.
- قمی، عباس. (۱۳۹۰). *منتهی‌الآمال*. ویراسته کاظم عابدینی مطلق. تهران: مبین اندیشه.
- کلینی، محمد بن یعقوب. (۱۳۹۲). *اصول کافی*. ترجمه محمدباقر کمره‌ای. ناشر: اسوه.
- مجلسی، محمدباقر. (۱۳۸۹). *بحارالانوار*. ج ۲، ۷، ۴۴، ۵۹، ۶۲، ۶۷ و ۷۸. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
- محدثی، جواد. (۱۳۹۶). *حکمت‌های رضوی*. مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی (به نشر).
- محمدی ری‌شهری، محمد. (۱۳۹۵). *میزان الحکمه*. قم: دار الحدیث.
- مسعودیان، پریسا و بهشتی، سعید. (۱۳۹۱). «بررسی اهداف و اصول و روش‌های تربیت سیاسی بر مبنای نهج‌البلاغه». *پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی*. ۲۰ (۱۷). صص: ۷-۲۵.
- مفید، محمد بن محمد. (۱۳۷۲). *الارشاد فی معرفه حجج الله علی العباد*. محقق / مصحح: مؤسسه آل البیت (ع). قم: کنگره بزرگداشت شیخ مفید.
- میرزاحمدی، محمدحسن؛ جهانی جوانمردی، فاطمه؛ نوروزی، محمد. (۱۳۹۶). «بازشناسی آموزه‌های تربیتی امام رضا (ع) و کاربست آن‌ها در عصر حاضر». *فرهنگ رضوی*. ۵ (۲۰). صص: ۶۹-۱۰۴.
- نجفی، محمد؛ قربانی، منصوره؛ نصرتی هشی، کمال؛ شاهی، محمد. (۱۳۹۳). «روش‌های تربیت اخلاقی در سیره رضوی (ع)». *مجله پژوهش‌های اخلاقی*. سال پنجم، شماره یک. صص: ۱۱۳-۱۲۷.
- نوروزی مصیر، رضا؛ رحمانی، جهانبخش. (۱۳۹۵). «مقایسه نمرات دانش‌آموزان مدارس مقطع متوسطه دارای فعالیت‌های فوق برنامه و فاقد فعالیت‌های فوق برنامه در آزمون رشد مهارت‌های اجتماعی ماتسون». *پژوهش در برنامه‌ریزی درسی*. ۱۳ (۴۸). صص: ۱۴۵-۱۵۵.
- نیرو، محمد. (۱۳۹۵). «تجربه دانش‌آموزان زائر دبیرستانی از زیارت حرم مطهر امام رضا (ع): مطالعه‌ای پدیدارشناسی». *فصلنامه علمی پژوهشی مسائل کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی*. ۱ (۲). صص: ۱۲۸-۱۴۶.
- Braun, V. & Clarke, V. (2006). Using Thematic Analysis in Psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101